

T'ANG'LAR DEVRİNDE, İKİ TÜRK PRENSESİNİN MEZAR TAŞI KİTABESİ¹

E. CHAVANNES

Aşağıda tercümesi verilecek olan iki mezar taşı kitabesi, Lou-Sin-yuan tarafından *T'ang wen cheyi* «T'ang devrine ait metinler derlemesi»² başlığı altında neşredilen mecmuadan alınmıştır. Bu iki kitabe, adı geçen eserin LXV numaralı bölümünün 20^b - 21^b sayfeleri ile LXVI. bölümün 1^a - 2^a sayfelerinde bulunmaktadır. Lou Sin-yuan her ikisi için de kaynak olarak bizzat mezar taşını gösterir; buna göre, bu kitabelerin baskı kalıplarının elinin altında bulunmuş olması çok muhtemeldir; fakat bu taşların ilk dikildikleri yer olan Si-ngan fou'da halen mevcut olmalarını kabul ettirecek kâfi bir sebep değildir; hakikatte, baskı kalıplarının eski olması ve abideler ortadan kalktıktan sonra da yaşaması mümkündür. Bu kitabelerden tarih itibariyle birincisi, 695-719 yılları arasında yaşayan, Batı T'ou-kiue hânedanına mensup bir prensese aittir; nesebi bizce tamamen malûmdur: Aile ismi A-che-na'dır; büyük dedesi Pou-tchen, dedesi Hou-che-lo, babası Houai-tao Çin tarihçileri tarafından iyice bilinen şahsiyetlerdir³. Bahis konusu prenses 711 yılında, T'ang'lar tarihinde Fou-kouo⁴ adıyla anılan ve kitabe nazaran 720 de henüz hayatta olan Türklerin başbuğu Cha-t'o ile evlenmiştir. 722 de, Türgiş'lerin⁵ kağanı Sou-lou'ya verilen prenses Kiao-ho'nun kızkardeşidir.

1) Bu makale *Vilhelm Thomsen Armağanı (Festschrift für Vilhelm Thomsen, Leipzig, 1912, s. 78-87)*'ndaki «Epitaphes de deux princesses turques de l'époque des T'ang» başlıklı Fransızca aslından, Türkçeye, Zeynep Kerman tarafından tercüme edilmiştir.

2) Bu eser hakkında M. Pelliot'nun uzun bir notu vardır (BEFEO, c. IX, s. 457-459); burada tercüme ettiğim iki kitabenin önemine ayrıca işaret edilmiştir (ayn. esr., s. 459, not 3).

3) Batı T'ou-kiue'ları hakkındaki vesikalar adlı kitabıma bak, s. 39-42.

4) Bk. ayn. esr., s. 99.

5) Bk. Tseu tche t'ong kien, k'ai-yuan'ın 10. senesi, 12. ayı.

[699-723 tarihleri arasında yaşayan, keza yirmi beş yaşında ölen diğer prensese gelince, kuzey T'ou-kiue hânedanına mensüptür; babası kağan Me-tch'ouo'dur ve eğer vaktinden evvel ölmeseydi, Bilge Kağan'ın ikinci karısı olacaktı; kuvvetle muhtemeldir ki, adına yazılan mezar taşı Kültigin tarafından diktirilmiştir; buna göre, bu kitabe yakından meşhur Orhon âbidelerine bağlanıyor.]

I. (Levha II.)

Büyük T'ang sülâlesi zamanında, Ho-lan⁶ askerî kuvvetlerinin büyük komiseri, Kin-man⁷ eyâletinin askerî muhafızı, Yin ts'ing kouang lou ta fou ünvanlarını hâiz sayın Cha-t'o⁸ nun eşi, Kin-teh'eng⁹ kazasının merhume prensesi, hatun A-che-na adına dikilen mezar kitabesi ve medhiyesi.

Fou-je'nin aile ismi A-che-na idi; daha evvelce fasılaya uğramış (*ki wang tsiue k'o han*) devam ettiren kağan Pou-tchen'in¹⁰ torununun kızı, kahraman süvarilerin büyük kumandanı, imparatoruna (*kie tchong che tchou k'o han*) yardım için sadakatini sonuna kadar ispat eden kağan Hou-che-lo'nun¹¹ torunu, on aşiretin kağanı, sağ cenahın yaman muhafızlarının kumandanı Houai-tao'nun büyük kızıdır.

Mao-touen¹² Tanrı'ya karşı isyan ettikten ve şöhretiyle kuzey bölgelerinde yükseldikten sonra, Hou-han¹³ saray kapısına gelerek, baş koydu ve geleneklere uyararak imparatorluk sarayıyla anlaştı; mazhar olduğu fevkalâde lutuflar kendisini «*vassal*», krallardan üstün duruma getirdi; derin samimiyeti kendisini bol bol izhar ediyordu.

6 Ho-lan, Alashan muntıkasının kuzeyinde, Houang ho nehrinin sol kıyısındaki bir dağın adı.

7 Bugünkü Tsi-mou-sa (Dsimsa) yakınında, Kou-tch'eng (Goutchen)in batısında. Bk. benim Batı T'ou-kiue'lar hakkında vesikalar adlı kitabım, s. 11 ve 31, not. 3.

8 Cha-t'o Fou-kouo.

9 Bugün, Kan-sou'da, Kao-lan eyâletinde, Lan-tcheou fou'nun vilâyet merkezi.

10 Pou-tchen 666 veya 667 de öldü (Vesikalar... s. 73).

11 Tseu tche t'ong kien'e göre, 700 yılının Ocak ayında, Hou-che-lo, Çinliler tarafından, batıya sulh getiren ordunun başkumandanlığına atandı ve Souei-che (Tokmak) garnizonunu ele geçirmeğe memur edildi. Fakat 690 da Wou-tche-le'nin idaresine giren bu şehri alamadı ve Çin sarayında kaldı, 703 yılına doğru da burada öldü.

12 Mou-touen (Hirth'e göre Baktur) göçebe Hiong-nu kabilelerini bir imparatorluk haline getiren kağandır; M.Ö. 175 de öldü. Kültigin ve Bilge Kağan kitabelerinde olduğu gibi, burada da Hiong nu ve T'ou-kieu tarihleri arasında bir münasebet kurulduğu görülmektedir.

13 Hiong-nou Hou-han-sie'lerin chen-yu'su M.Ö. 51 yılında Çinlilere boyun eğdi. İmparatorluğa tâbi olan güney Hiong-nu devletinin kurucusudur.

Fou-jen Gök'ten fazilet ve zerafeti almıştı; fevkalâde tabiatı saklı ve mah-fuzdu; kendiliğinden afif ve çok muntazam bir görünüşe sahipti; gösterişsiz olarak, p'in ve fan şarkılarının verdiği talimata uygun olarak hareket ediyordu¹⁴. On ye-di yaşındayken saygı değer Cha-t'o ile evlendi ve Kin-tch'eng kazasının prensesi ünvanını aldı. (Kocasına) yardım etmek için gayret gösterdi; hariçte pek çok za-fere gark oldu; bu yüzden barbar kabileler sükûnete kavuştular; hudutlardaki pos-ta atları çoğaldı. Mükemmeliyetinin kokusu en son zirvesine ulaştı ve böylece o, karaağaçlar mâniyasını korudu ve sükûnete kavuşturdu¹⁵. Kim düşünebilirdi ki, tarçın çiçeği parlıtısını kaybedecek ve biz ölüm şarkısı söylemekten başka bir şey yapamayacaktık¹⁶? Yirmi beş yaşındayken, k'ai-yuan'ın yedinci senesinin sekizinci ayının yirmi dördüncü günü (11 Ekim 719), askerî garnizonda hastalanarak vefat etti.

Cha-t'o¹⁷ ailesinin reisi, kendisi ve sevgilisinin ayrı odalarda oturduklarını söyleyen sevdiği kadın için büyük bir keder duydu¹⁸; bir misafir¹⁹ gibi hürmet ettiği bu kadının ölümü onu son derece heyecanlandırdı. Gerçi büyük gece (ölüm) hepimizi aynı yere götürür²⁰, toprak kaba çarpanın kitabını alır²¹ ve bu suretle

14 Bahis konusu olan, Che king'in Kouo fong bölümünün ikinci kitabında 4. ve 2. manzumelere ait ts'ai p'in ve ts'ai fan şarkılarıdır.

15 M.Ö. 133 de Han Ngan-kouo ve Wang Houei arasındaki münakaşada, sonun-cusu, Ks'in Che houang ti zamanında, general Mong T'ien'in bir duvar inşası için taşları yığıldığını ve bir çit için de karaağaçlar diktiğini hatırlatır (Ts'ien Han chou, böl. LII, s. 7 v). 'Karaağaçlar mâniyası' tabiri şu halde barbarlarla Çin arazisi ara-sındaki hududu belirtir.

16 Hao veya doğrusu Hao-li şarkısı, tabutu takiben söylenen an'ane-vi bir mersiye'dir. T'ai chan hakkındaki kitabıma bk. s. 583.

17 Fou kiun bir asalet ünvanıdır. T'ai chan'ın halk arasındaki ilâhî adı böy-lece T'ai chan fou kiun olmuştur.

18 Bk. Che King, Kouo fong, VI, şarkı 9: Bir kadın ondan ve kendisini se-venden bahsederken der ki: 'Hayattayken ayrı odalardaydık; öldüğümüzde aynı çukurda olacağız'. Başka bir tabirle, hayattayken sevgilisiyle birleşme bile, öl-dükten sonra bir araya geleceklerini ifade ediyor. Buradaki telmihler çok kısa ol-duğundan, parantez içinde izahatı hâvi uzun bir cümle ilâve etmek mecburiyetinde kaldım.

19 Tsotchouan'da (asil Hi'nin 33. senesi) anlatılan bir hikâyeye telmih. K'i ülkesinden Kiue tarlasını sürerken, karısı kendisine yiyecek getirir; adam karısına yabancı bir ziyaretçiye (siang tai jou p'in) gösterilebilecek bir saygıyla muamele eder.

20 Ölüm, bütün ulaşacakları ortak sınırdır.

21 Tchouang tseu karısını kaybettiği zaman, Houei tseu ona taziyeye gelir; onun yerde oturarak bir toprak kabı boyar ve şarkı söylerken bulması hayretini mucip olur. Tchouang tseu ziyaretçisine ölümün önüne geçilmesi na-kabil bir hâ-dise olduğunu ispat ederek, davranışını izah eder. Şu halde kitabemizdeki mâna şudur: Ölümün meş'um bir hâdise olduğunu talâkki eden prens Cha-t'o, bazen, ken-

oyalannmaya çalışır. Bununla beraber, ilkbaharın gelmesiyle çiçek nasıl açılıp dökülürse²², kendisine uzun örgüden²³ bahseden şiiri terennüm eder ve kendisini oyalayan meşguliyetlerle avunur.

Sekizinci senenin üçüncü ayının yirmi dokuzuncu günü (10 Mayıs 720) onu götürdüler; evin reisi ve merhum atası T'O'nun²⁴ Kiu-tö sancağına bağlı Tch'ang-ngan ilçesinin Long-cheou²⁵ yaylasındaki kabrinde ailesinin diğer âzalarının bulunduğu yere koydular; örf ve âdet bunu icap ettiriyordu.

Heyhat! Sağken, o ceviz ve kestaneler ikram ederken²⁶; şimdi ölü olan ona çam ağaçları ve karameşeler takdim ediliyor²⁷.

Onun namına senenin muhtelif mevsimlerinde²⁸ yapılan kurbanlar acaba hiç ihmal edilmeyecek mi? Faziletinin orkide ve krizanteme benzer rayihası²⁹ asla kokusunu kaybetmeyecek. Heyhat ki ölümü çok acıklıdır! Öyleyse biz onu şöyle öveceğiz :

disini teselli edecek bir felsefeyi ihtiva eden Tchouang tseu'nün kitabını alarak oyalanmaya çalışır; bununla beraber, ızdırabına hâkim olmaya muvaffak olamaz ve o zaman P'an Yo'nun bir mersiyesini söylemeğe başlar.

22 Genç yaşta ölen bir kadın, ilkbaharda düşen bir çiçeğe benzer.

23 P'an Yo'nun (4. asır P. C; Giles, Biographical Dictionary, nr. 1613) karısının ölümüne ağladığı şiirlerinden biri kasediliyor; orada şu kelimeler okunur: 'Bambuların uzun örgüleri bütün yatağı örter ve bomboş kalır' (Wen sinan, XXIII. bölüm).

24 T'o belki türkçe t'o-kin (tegin) teriminin kısaltılmışıdır.

25 Long-cheon, Tch'an-ngan kazasının 10 li kuzeyindeki tepelerden biridir. Kitabemizde Long-cheou adıyla görülen bu isim, Pi Ynan'ın Tch'ang-ngan tche de Song Min-k'ieou neşrine ilâve ettiği bir Moğol devri haritasında da işaret edilmiştir; haritaya nazaran, Long-cheou yuan şehrin batı kısmını teşkil eden Tch'ang-ngan kazasının kuzeybatısındadır. (Bk. King hiun t'ang ts'ong chou'nun yeni neşrinde ilâve haritalar, Tch'ang-ngan tche, bölüm XII, s. 2 r^b ve s. II v).

26 Tso tchouan'da (asıl Tchouang'ın 24. senesi) erkeklerin bizzat kıymetli taşlar ve ipekli kumaşlar hediye etmelerine karşılık, kadınların fındık ve kestanelerle iktifaya mecbur oldukları söylenir.

27 Çam ağaçları ve karameşeler bir lântin yanına dikilen ağaçlardır. Mânası şudur: Hayatında olduğu gibi ölümünde de prenses, geleneklerin icap ettirdiklerine uymaktadır.

28 Harfi harfine: Beyaz çiğ ve şebnem adakları. Fakat burada Li ki'nin şu pasajına bir telmih vardır: «Gök, dört mevsimi, bahar, sonbahar, kış ve yaz ile rüzgâr, yağmur, beyaz çiğ ve şebnemi elinde tutar (Couvreur tercümesi, c. II, s. 397)».

29 Orkide ve krizantem, umumiyetle erkeklerin olduğu kadar kadınların da faziletini sembolize eder. Bu mecaz, Tsin chou'nun XCII. bölümünde s. 15'da bulduğumuz şu an'aneyi izah ediyor: Lo han, amme vazifelerinden çekilerek evine geldiği zaman, ansızın merdivenlerde ve bahçede, faziletli davranışından heyecanlanmış gibi pek çok orkide ve krizantemler bitirmiş (gök).

Çiçek, ister erik ağacının çiçeği gibi kırmızı olsun, onun döküldüğünü ve esen rüzgârın oyuncuğu haline geldiğini görmek, insanı daima müteessir eder. Orkidenin zerafeti, krizantemin kokusu ve hiç şüphesiz (prensesin) safiyet ve letafeti asla unutulmaz. Ebedî sükûtle sesinden ve çehresinden uzaklaşmış olan onca çamların ve karamaçelerin sık yeşilliği ortasında hizmet edeceğiz.

II (levha III)

Otuz aşiretin kağanının asil kızı merhume hatun A-na³⁰, Yun-tchong³¹ üssünün fou-jen'i prenses Hien-li p'i-k'ia adına T'ang devrinde dikilen mezar taşı (önsözle birlikte).

Çölün kuzey kısmındaki krallıkların başkanları arasında, otuz aşiretin kağanı da vardı³²; sevgili kızı prenses Kien jan hien li p'i k'ia bir Çin prensesinden farksızdı. Çin'e girdikten sonra, Yun-tchong kumandanlığının fou-jen'i asil ünvanını almıştı. Tou-kiue'ların büyük kağanı olan babası aziz ve semavî Kou-tou-lou (Kutluk) Me-tch'ouo³³ bu ünvanı Gök'ten (Tanrı) almıştı³⁴, Gök'ün (Tanrı) oğluna³⁵ da şükranlarını daima izhar ederdi. Gök (Tanrı) ona olağanüstü kabiliyetler vermiş; tabiatüstü bir kuvvet de manevî bir fazilet bağışlamıştı. Sağ cennahın idaresini eline aldığı zaman, dokuz aşiret³⁶ onun ilâhî zekâsından korktu- lar; böylece o, elbiselerini sağ tarafa ilikleyenlerin hepsinin yüce kağanı oldu³⁷;

30 Mademki bahis konusu olan bir Türk prensesidir, A-che-na karşılığı olduğunu kat'iyetle söyleyebiliriz.

31 Kouei-houa teh'eng havalisi.

32 İlk bakışta, burada, Orhon Kitabelerinde bahsedilen otuz Tatar'ın bahis konusu olduğu düşünülebilir (Bk. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées, s. 140); fakat, birkaç satır sonra, prensesin babasının hakikatte Me-tch'ouo denilen meşhur T'ou-kiue kağanı olduğu görülür. Her ne kadar başka şekilde teyit edemesek de «otuz aşiretin kağanı» tabiri hiç şüphesiz kuzey T'ou-kiue'ların başkanı olarak kabul edilebilir.

33 Çin analleri vasıtasıyla Me-tch'oue bizce iyice malûmdur; 22 Temmuz 716'da vefat etmiştir (Bk. Julien, Documents historiques sur les Tou-kioue, s. 188; Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, s. 72).

34 Daha aşağıda, Me-tch'ouo'nun halefinin ünvanında bulduğumuz t'ien chang to tabiri, bana türkçe tängridä'nin muadili görünüyor.

35 Kouo pao t'ien nan tabiri bana, Çin imparatorunun Türk kağanına verdiği bir ünvan gibi geliyor. 714 senesine ait bir mektupta, Me-tch'ouo buradaki aynı ünvanları alır (Bk. Tseu tehe t'ong kien, k'ai yuan'ın 2. senesinin 4. ayı).

36 'Dokuz aşiret', ya Pa-ye-kou (Bayirkou) (Bk. Julien, Documents sur les Tou-kioue, s. 187 ve T'ang chou, bölüm CCXV, a, s. 12 v) ya da Uygurlar (Dokuz Oğuz) olabilir. Burada daha ziyade bu sonuncular olması icap eder, zira evvelki cümlede, sağ muntikadan yani batıdan bahsediliyor. Hakikaten Uygurlar, kuzey T'ou-kiue'ların batısında, Bayirkou'lar ise kuzeyindeydiler.

37 Kuzeyin Çinli olmayan halkını belirten deyim.

doğduğu zaman, Gök, ören kadınlar yıldız kümesini indirdi; kahraman bir kuon iki aşiret yeni şekiller kazandıran güzel tesirini sevinçle kabul ettiler. Asil kızı mandanla evlendiğinde ise güneş sığır burcunda idi³⁸. Son olarak, prenses, ailesinin yıkıldığı ve alt-üst olduğu, barbar aşiretlerin de darmadağın ve yok olduğu zamanı da idrak etti³⁹. Hayatını kurtarmak için, güneye sığındı ve bütün samimiyetiyle kuzey kapısına itaatini arza geldi⁴⁰. Kocasını kanunları ihlâl ettiği için, onu hareme kapattılar. Fakat imparatorun, en ücra köşelere kadar yayılan kutsal lütfu sayesinde, saraydaki odalıklara hizmet edenlerin başına getirildi; imparatorun ilâhî iyiliği onu toprak gibi tutarak ve gök gibi kaplayarak⁴¹ büyük kardeşimle evlendirdi⁴². Benim büyük kardeşim P'i-k'ia cha, ünvanını Gök'ten alan otuz aşiretin kağanı Bilge chad'dır⁴³. Prens, imparatorun hâkimâne bir lutfu neticesinde, özel bir izinle kendi ağabeyi olan sağ cenah kağanı Mo t'o-k'in (tegin)'in⁴⁴ mâli-

38 Örgü ören kadınlar yıldız kümesi, kadınların başkanıdır. Yedinci ayın yedinci günü örgü ören kadınların Koğ burcuna yaptığı ziyaretin evlenme fikrine bağlı olduğu malumdur (Bk. De Groot, Fêtes annuelles à Emooui, s. 437-443). Yi kou t'ang t'i pa'ya. (böl. XVI, s. 7) nazaran, kitabemizde bulunması lâzım gelen fakat metnimizde yer almayan bir pasaja göre, prensesin kocası A-che-te Mi-mi'dir.

39 Muhtemelen 716 yılında, Me'tch'oue öldürüldüğü zaman.

40 Yani sarayın kapısına; imparator güneye doğru dönmüş olduğu halde, kendisine müteveccihen gelen kimselere nazaran kuzeyde yer alır.

41 Tso tchouan'da (asil Hi'nin 24. senesi) müstakbel asil Wen de Tsin prens Tch'ong-eul hakkında bir hikâye vardır; Ts'in düktünün bir kızını istihfaf edince, kız ona böyle davranmaya hakkı olmadığını söyler, zira Ts'in Tsin p'i'ye, bunu Çinli müfessirlerle aynı fikirde olan Legge (C.C., c. V, s. 187) «Ts'in ve Tsin eşittirler» diye tercüme eder. Fakat, hakikatte Çin edebiyatı bu cümleyi Ts'in ve Tsin evlenme yoluyla birleşen krallıklar ve Ts'in Tsin p'i tabirini de iki aileyi evlenmeyle birleştirmek şeklinde anlar; bu mânaya, Yu Sin'in karısı Wou Che-lan'a (Bk. P'ei wen yuz fou, s.v. Ts'in Tsin p'i) M.Ö. 554 de yaptırdığı kitabede rastlanır. Burada olduğu gibi, kitabemizde de, li Ts'in Tsin kelimeleri «Ts'in ve Tsin ile aynı merasimler yapıldı» yani evlendirildi mânasına gelir.

42 Kitabenin yazarının T'ou-kieu'ların kağanının küçük kardeşi olduğunu kabul etmek lâzımdır. Şu halde muhtemelen meşhur Kültigin'dir; bununla beraber, Bilge Kağan'ın Kültigin'den maada başka küçük kardeşleri de olabilir.

43 Biliyoruz ki, Me-tch'ouo'nun ölümü üzerine, onun yeğeni olan Kültigin, Bilge Kağan ünvanını alan büyük kardeşini kağan seçtirmeğe muvaffak olmuştur; diğer taraftan, Çinli tarihçilerin dediğine göre, Bilge Kağan, boyunda, küçük şad adını taşıyordu (Thomsen, *ayn. esr.*, s. 73-74). Şu halde, burada Bilge şad adıyla zikredilen şüphesiz odur. Görüldüğü üzere, Çin sarayı, Bilge Kağan'ı merhum amcası Me-tch'ouo'nun kızıyla evlendirmek istiyordu.

44 Tegin ünvanına sahip olan sağ cenahın kralı, prensesin kardeşi olduğuna göre, Me-tch'ouo'nun oğludur; 723 de Çin'in başkentinde bulunmasında şaşılacak bir şey yoktur, zira iki sene sonra da onu orada buluruz; hakikaten 725 de, T'ai chan üzerinde fong kurbanında hazır bulunan yabancı prensler meyanında, otuz aşiretin asil sol ve sağ cenah kralları da vardır (Bk. T'ai chan hakkındaki eserim, s. 231 de

kânesine döndü; hediye olarak, ipekli kumaşlar ve şahsı tarafından kullanılacak elbiseler de aldı. King⁴⁵ ağacının dallarının tekrar birleşmesiyle, çiçeklerin beraberce parlayacakları ümid edilebilirdi⁴⁶. Fakat yabancı kiraz ağacı⁴⁷ çiçek açmadan, ansızın rüzgâr ve beyaz don tomurcuklarını düşürdü⁴⁸. Yirmi beş yaşındaki prenses, büyük T'ang hânedanı devrinde, k'ai-yuan'ın on birinci devresinin kouei-hai senesinin altıncı ayının on birinci günü (17 Haziran 723), sağ cenahın bilgin kağanının payitahtında houai-tö⁴⁹ karargâhında vefat etti. Aynı sene, jen-yin günü (12 Kasım 723), yani ilk günü kouei-sen günü olan onuncu ayın onuncu günü, Tch'ang-ngan kazasındaki Long-cheou yaylasına defnedildi; gelenek böyle icap ettiriyordu. Samanyolunda ay⁵⁰ kaybolmuştu ve tuvaletini yapmakta olduğu köşkün gölgesi artık görülüyor, Yıldızlar nehrinde örgü ören kadınlar yıldız kümesi buharlaşmış ve işlemeli yatağın⁵¹ perdeleri arasında kalan ruh beyhude bir hale gelmiştir. Sağ cenahın bilgin kağanı olan ağabeyi için⁵² bu, tıpkı ayağı veya eli kesilmiş gibi oldu ve bundan, intizamlı uçan vahşi kazlarınkinden de derin bir ızdırap duydu⁵³; oğlu Houai-ngen'e⁵⁴ gelince, dayandığı annesinin dizlerinden

yanlışlıkla otuz aşiret ile Tatarları birbirine karıştırmışım, burada 'otuz aşiret' tabiri kuzey T'ou-kiue'ları belirtmektedir).

45 King ağacı kardeş birliğinin sembolüdür. Bk. Couvreur Lugati, s.v. *king*. Şu halde, burada mânası erkek ve kızkardeş tekrar birleştiler, demektir.

46 Couvreur Lugati tarafından zikredilen cümle tıpkı bizimki gibi şu mânaya gelir: «Beraberce parıldayan çiçekler : Kardeşçe dostluk». Couvreur bu cümleyi, K'ieou Tsiun tarafından on beşinci asırda toplanan Yeou hio'dan iktibas etmiştir. (Bk. Giles, Biogr. Dict., nr. 407); kendisinininkinden daha evvelki bir yazardan iktibas edilen kitabemiz vasıtasıyla görüleceği üzere, bunu hiç değilse T'ang devrine kadar çıkarmak mümkündür.

47 Bk. Che king, Siao ya, I, şarkı 4. Che King'in önsözüne nazaran (Legge, C. C., IV, proleg., s. 63), bu şarkı, bir prensin kardeşlerine verdiği ziyafet esnasında söylenirdi. Şu halde bu şiirde kardeş sevgisi fikri vardır ve bundan dolayı, kitabemizde, yabancı kiraz ağacı, erkek kardeşi için sevgili kızkardeş olan prensesi temsil eder.

48 Yani prenses vefat etti.

49 Bu karargâh Tch'ang tche de Song Mink'ieou'da (böl. X, s. 6 r) zikredilmiştir; 718 yılına ait Nasturî kitabesinde zikredilen Tats'in tapınağının bulunduğu Yi-ning karargâhına yakındır.

50 Ay burada tanrıça Tch'ang-ngo'dur.

51 Yani prensesin zifaf yatağı olması gereken yatak, boş bir gölgeden başka bir şeyi ihtiva etmez.

52 Burada, oğul ve erkek kardeşin adını beraberce zikreden fakat daha sonra onları karşılıklı üzüntülerini anlatır tarzda tefrik eden Çince cümleyi kesmek mecburiyetinde kaldım.

53 Yabancı kazlar, gökte dik bir üçgen teşkil ederek uçarlar, her kuş kendi yerini muhafaza eder; bunlardan biri vurulursa, arkadaşları onun yerini boş bırakırlar ve kederlenirler. Li ki (böl. Wang tche, terc. Couvreur, c. I, s. 319) küçük kardeşin ağabeyine karşı aldığı tavrı, arkadaşını az geriden takip eden vahşi

ebediyen ayrıldı ve gagasını annesine⁵⁵ uzatan bir karga gibi, ona karşı duyduğu sevgi kat'î surette kesildi. Her ne kadar geleneklere uyarak çamlar arasında refakat ettiğimiz son ikametgâhına kendisine has bir kabir hazırlanmış ise de devranda değişme ve inkılâp mutad olduğu için⁵⁶, bu mezarın otlar arasında kaybolmasından korkuyoruz; işte bu sebeple, ebedî bir şey vücuda getirmek için bu sağlam taşı⁵⁷ seçtik ve üzerine şayet deniz dut ağacı tarlaları şeklini alsada dahi tanınsın ve şayet bu tarlalar yerini denize bırakılırsa bile hakkında şahadet etsin diye bu metni hakkettik. Manzum kısmı şöyle ifade edilmiştir:]

Birdenbire o (prenses) müzeyyen köşkünü terketti ve vahşi otlarla kaplı mezara ebediyen uzandı;

Hayatın sonu bu olunca, ilâhî hikmetten sorgu sual olur mu?

Güneş yaban sarmısağının⁵⁸ üzerindeki şebnemi kurutmak için acele ediyor; rüzgâr kapısını itmek için sabırsızlanıyor.

Binlerce sonbahar ve on binlerce vâde boyunca, ruhu sessiz ve yalnız, terkedilmiş olacaktır.

kazın aldığı tavra benzetiyor. Görülüyor ki yabancı kazlar mecazı, erkek kardeşler veya burada olduğu gibi, erkekle kızkardeş arasındaki bahis konusu münasebetlerle ilgilidir.

54 Bu oğul, prensesin ilk evliliğinden doğmuş olmalıdır. Meşhur Pou-kou Houai-ngen ile (T'ang chou, böl. CCXXIV; Kieou T'ang chou, böl. CXXI; Giles, Biogr. Dict., nr. 1665) karıştırmamak lâzımdır. Hakikatte Kieou T'ang chou'dan (böl. CXXI, s. 270) öğrendiğimize göre, 761 de, Uygurların kağanı Pou-kou Houai-ngen ve annesi ile bir mülâkat yapmak ister; şu halde Pou-kou Houai-ngen'in annesi 723 de ölen prenses değildir.

55 Annelerinin gagalarından beslenen diğer kuşların aksine, büyüdüğü zaman gagasıyla annesini besleyen genç kargadır; aynı zamanda oğulun annesine sevgisini de temsil eder, P'ei wen yun fou (s. v. Wou pou) tarafından söylenen Chou Si'nin (üçüncü asrın sonu; Bk. Tsin chou, böl. LI) bir şiiri bu efsaneyi telmih eder.

56 Tabiatın manzaralarında zamanla vukua gelen değişme, dut ağacı tarlasını deniz yahut denizi dut ağacı tarlası yapar fikri burada olduğu gibi, sadece bir mezar yapanların düşüncesinde değil, Long p'in mağaralarında olduğu gibi, heykeller şeklinde dinî eserler vücuda getirenlerin kafasında da vardır; bundan dolayı Long-men'lerin ithaflarında bazı defa tıpkı burada olduğu gibi, tabiatın değişmelerine mukavemet edecek kitabeler yapılmasının zarurî olduğundan bahseder.

57 Kitabın üzerine hakkedilmiş olduğu taş. Bugün dahi epigrafistler, kitaplarının başlıklarında, mezar taşlarını belirtmek için tcheng che tabirini kullanmaktadırlar.

58 T'ai chan üzerine yazdığım eserde tercümesi bulunan (s. 583) hiai lou (yabancı sarmısağın üzerindeki şebnem) mersiyesine telmih.

大唐銀青光祿大夫金滿州都督賀蘭軍大使

沙陁公故夫人金城縣君阿史那氏墓誌銘

夫人姓阿史那氏繼往絕可汗步真之曾孫竭忠事
主可漢驃騎大將軍斛瑟羅之孫十姓可汗右威衛
大將軍懷道之長女也自冒頓驕天聲雄朔野呼韓
拜闕禮襲京朝殊寵冠於侯王深誠見乎餘美夫人
天姿淑美雅性幽閑自然貞檢之容暗合蘋蘩之訓
年十有七歸于沙陁氏封金城縣君勤于輔佐外彼
榮滿藩部所以清謐戎馬所以滋大宜其椒衍盈升
保甯榆塞豈謂桂華淪彩已矣蒿歌春秋二十五以
開元七年八月二十四日遘疾終于軍舍沙陁府君
悲興異室感極如賓雖大夜同歸將鼓盆而自遣而
方春搖落詠長葦而纏懷粵以八年三月二十九日
遷祔於長安縣居德鄉龍首原先公特府君之塋禮
也嗚呼生摯榛栗歿奉松楸霜露之祀忽諸蘭菊之
芳無歌嗚呼哀哉乃爲銘曰

李華白兮桃復紅歎零落兮委飄風蘭有秀兮菊有
芳羌淑美兮不可忘闕音容之寂寂侍松楸之蒼蒼

刻石

唐故二十姓可汗貴女賢力毘伽公主雲中郡
夫人阿那氏之墓誌并序

漠北大國有三十姓可汗愛女建丹賢力毗伽公主
比漢公主焉自入漢封雲中郡夫人父天上得果報
天男突厥聖天骨咄祿默啜大可汗天授奇姿靈降
英德君臨右地九姓畏其神明霸居左衽十二部忻
承美化貴主斯誕天垂織女之星雄渠作配日在牽
牛之野頃屬家國喪亂蕃落分崩委命南奔歸誠北
闕家聲犯法身入宮闈聖遲曲流齒妃嬪之倖女住
天恩載被禮秦晉於家兄家兄卽三十姓天上得毗
伽煞可汗也因承勅澤特許歸親兄右賢王墨特勤
私第兼賜絹帛衣服以充縻用荆枝再合望花萼之
相輝堂棟未花遽風霜之凋墜春秋廿有五以大唐
開元十一年歲次癸亥六月十一日薨于右賢王京
師懷德坊之第以其年十月癸巳朔十日壬寅葬于
長安縣龍首原禮也天漢月消無復粧樓之影星河
婺散空餘錦帳之魂男懷恩兄右賢王手足斯斷雁
行之痛于深膝下長違烏哺之情永絕雖送終之禮
已啟松塋而推改之俗慮為蕪沒撫貞石以作固鑿
斯文以為憑庶海變可知田移物口其詞曰
俊辭畫閣永臥荒墳人生至此天邊宮闈口催薤露
風急口門千秋萬古寂寞孤魂石